MILICA KACIN-WOHINZ

REVOLUCIONARNO GIBANJE V JULIJSKI KRAJINI V LETIH 1920. IN 1921.

V prvi polovici leta 1920 je vse kazalo, da bo v Italiji izbruhnila revolucija. Delavci v Turinu so zasedali tovarne in prek tovarniških svetov prevzemali upravo. Koloni in revni kmetje v Padski nižini so zasedali posestniško zemljo.

Priprave za revolucionarni prevrat družbenega reda so začele z načrtovanjem sovjetov. Na sestankih vodstva Italijanske socialistične stranke v Firencah in Milanu, januarja in aprila 1920, je prevladalo stališče, da se začno ustanavljati delavsko-kmečko-vojaški sovjeti po vzgledu Rusije. Načrt o sovjetih, pri katerem je sodeloval tudi voditelj slovenskih socialistov Ivan Regent, je predvideval, da v določenem kraju, kjer so razmere ugodne, izvolijo delavci iz svoje srede odbor — sovjet, ki naj pripravi vse potrebno za prevzem oblasti v dneh revolucije.

Tudi v Julijski krajini je bila ta čas moč delavskega gibanja na vrhuncu. Po priključitvi slovensko-hrvaških socialistov k Italijanski socialistični stranki je obstojala enotnost v politični organizaciji, enotne so bile strokovne, gospodarske in kulturne ustanove. Vsi ti organizmi so se številčno iz dneva v dan krepili in postajali čedalje bolj revolucionarni.

Delavskim listom v italijanščini Il Lavoratore, La Riscossa in Il Proletario se je februarja 1920 pridružil še delavski časopis v slovenščini Delo, ki je do julija 1920 dosegel naklado 16.000 izvodov.[1]

Slovenski časopis je bil posebej potreben, ker so zaradi demarkacijske meje ostali slovenski socialisti v Primorju brez časopisov, ki so izhajali onstran meje. Težnja slovenskih delovnih množic k zbliževanju s socialisti in njihova revolucionarna usmerjenost pa je terjala močna propagandna sredstva in več pozornosti podeželskim, kmetskim vpra-

[1] I. Regent, Ob štirideseti obletnici Dela, Delo, Lj. 1960, št. 49; prim. J. Munda, Slovenski komunistični list Delo, Knjižnica, glasilo društva bibliotekarjev Slovenije, Lj. 1965.

šanjem. Tudi posebna izdaja časopisa Il Lavoratore za podeželje je bila posledica razširjanja gibanja, ki je zajelo poleg delavskega razreda tudi kolonski in kmečki sloj v Furlaniji in v Istri. V letu 1919 je bila vsa pozornost stranke posvečena Trstu. Tudi izvršni odbor je bil bolj tržaški kakor deželni. V letu 1920 pa je prodrla širša tendenca o tesnejši povezavi vseh treh pokrajin in o teritorialno enotnih organizacijah. Pobudo za tesnejšo povezavo mesta s podeželjem so dali goriški Furlani, podprli pa so jo slovensko-hrvatski socialisti.[2]

Novi deželni odbor, izvoljen na kongresu septembra 1919, je torej zastavil delo v smeri poenotenja delovanja v vsej deželi. Tržaška sekcija socialistične stranke je 23. decembra 1919 tudi sprejela program, ki ga je predložil I. Regent in ki je predvideval poenotenje gibanja. V akcijskem programu so socialisti predvidevali: absolutno nepopustljivost — intransigenco v odnosu do meščanskih strank in enotno fronto proletariata, ki naj deluje v skladu z interesi delavskega razreda celega sveta. Glede notranje ureditve so se zavzemali za eno samo upravno-politično enoto v Julijski krajini in eno samo volilno okrožje, ker je vsaka delitev, bodisi po mejah nekdanjih avstrijskih pokrajin ali po narodnosti za socialiste nesprejemljiva. S tem v zvezi so zahtevali polno enakopravnost vseh treh narodov, enake državljanske pravice in dolžnosti in skupno obrambo tistih dosežkov, ki jih je delavstvo izvojevalo v preteklosti.[3]

Socialistična stranka in njene množične organizacije so posvečale posebno pozornost vsakdanjim drobnim vprašanjem ter splošnim vprašanjem Julijske krajine, kakor so se pojavljala. Ta dejavnost je bila tembolj potrebna za naraščajoče delavsko gibanje, ki se je moralo prek vsakdanjih akcij usposobiti za prevrat družbenega reda.

Na področju mednarodnega delavskega gibanja je bilo delo stranke in njenih ustanov usmerjeno zlasti k podpiranju ruske sovjetske republike, k preprečevanju vojaške intervencije v Rusiji in k protestnemu gibanju zoper beli teror v Madžarski. Na sestanku dne 23. decembra 1919 je tržaška sekcija sprejela resolucijo z ostrim protestom proti terorju na Ogrskem in pozvala mednarodni proletariat, da se mu postavi po robu. Hkrati so tudi predstavniki strokovnih organizacij sklenili, da bodo začeli z akcijo, ki naj ustavi prelivanje proleterske krvi na Ogrskem. Pozvali so Splošno konfederacijo dela ter Italijansko socialistično stranko, da organizira tako akcijo po vsej Italiji.[4] Ta akcija je bila sprožena v marcu. Dne 3. marca 1920 je bilo samo v Trstu 13 shodov, kjer so delavci protestirali proti terorju in izražali solidarnost z madžarskimi proletarci. Stvar ogrskih komunistov so tržaški delavci sprejeli za svojo in se obvezali pomagati preganjanim tovarišem.[5] Naslednji dan je deželni izvršni odbor sestavil komisijo za zbiranje prispevkov za ogrske

---

[2] Prim. Il Lavoratore, 15. XII. 1919.

[3] Il Lavoratore, 25. XII. 1919.

[4] Il Lavoratore, 23. in 24. XII. 1919.

[5] Il Lavoratore, 2. in 5. marca 1920; Delo, 5. marca 1920.

žrtve.[6] V proglasu za prvi maj je bila tudi poudarjena potreba po manifestaciji mednarodne solidarnosti. »Manifestirati moramo našo solidarnost z zmagovito republiko ruskih sovjetov, proti kateri se pripravlja nova ofenziva svetovnega kapitalizma. Enako solidarnost moramo izkazati vsem žrtvam belega terorja na Ogrskem in Poljskem ... spomin naj bo posvečen tudi sodrugom in delavcem, ki so padli po ulicah ... v Italiji in Jugoslaviji.«[7]

Proslava prvega maja je bila ena izmed najmogočnejših manifestacij delavskega gibanja v Julijski krajini. Množična zborovanja in uličnе manifestacije so bile v Trstu, v Gradiški in v Pulju. V Pulju je prišlo do znanih spopadov s policijo. Admiral Simonetti, ki je o teh dogodkih poročal ministrstvu za mornarico, je na osnovi konfidentskih virov zagotavljal, da so delavci v Pulju nameravali zavzeti občinsko poslopje in arzenal ter proglasiti sovjetsko republiko. Pripravili, da so seznam oseb, ki bi prevzeli upravo, ter seznam trgovcev in posestnikov, ki bi jih bilo treba razlastiti. Prepričan sem, nadaljuje poročevalec, da je socialistično gibanje pod vplivom jugoslavofilskega gibanja, vendar policijski organi tega ne morejo preventivno razkriti.[8]

Prvomajsko manifestacijo je generalni komisar Mosconi v poznejših spominih ocenjeval kot mogočno parado, ki je odražala moč socializma in vzbujala slutnjo o bližnji boljševiški revoluciji po vzgledu Rusije. V Trst, pravi komisar, so bili tedaj uperjeni pogledi tujih boljševiških voditeljev, ki so pričakovali, da se bo tu vnela iskra, ki bo zanetila svetovni požar.[9]

Med uspešne akcije delavstva za usmerjanje italijanske zunanje politike spadajo zlasti tako imenovani anconski dogodki. Vojaštvo v Anconi se je poleti 1920 uprlo odhodu v Albanijo in zasedlo vojašnice. Upor so podprli delavci s stavkami in kmečko okoliško prebivalstvo. Po vzgledu Ancone so bili vojaški upori tudi po drugih krajih, zato je bila vlada prisiljena umakniti vojaške sile iz Albanije.

Še pred anconskimi dogodki so se uprli vojaki v Julijski krajini, najprej v Červinjanu, 11. junija pa v Trstu. Skupina arditov in civilistov je ponoči demonstrirala po Trstu in se spopadla s policijo in fašisti. Padel je en oficir, 15 vojakov pa je bilo ranjenih.[10] Civilni komisar je poročal, da demonstracija ni bila vnaprej pripravljena, vendar je le malo manjkalo, da ni prišlo do »hudih konfliktov«, ki bi lahko povzročili »ne-

---

[6] Il Lavoratore, 10. III. 1920; Delo, 12. III. 1920.

[7] Delo, 30. IV. 1920.

[8] Archivio Centrale dello Stato, Rim, Ministero dell'Interno, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, divisione Affari Generali e Riservati (dalje: ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR) 1920, fasc. 81.

[9] A. Mosconi, I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919—1922, Bologna 1924, str. 9.

[10] M. Risolo, Il fascismo nella Venezia Giulia, Dalle origini alla marcia su Roma, Trieste 1932, str. 46.

predvidene posledice«.[11] Dne 26. julija se je uprlo 200 vojakov v Pulju. Potem, ko so jih poveljniki prepričali, da ne gredo v Albanijo, pač pa v Šibenik, so popustili in se vkrcali, prepevajoč Bandiera rossa. Demonstracija v Pulju se je ponovila 28. julija. Ti vojaški upori niso zavzeli večjega obsega, tudi posebnih posledic niso povzročili. Toda, ker so bili uporniki pripadniki zasedbene vojske, je gibanje nosilo v sebi silne nevarnosti za razvoj dogodkov na zasedenem ozemlju. Generalni civilni komisar je ugotavljal, da je s tem padel ugled armade, saj sta se kompromitirala dva najbolj zvesta in patriotična korpusa: arditi in bersalijerji. Odslej, pravi komisar, smatrajo socialisti armado za nenevarno in skoraj za zaveznico revolucije.[12] V poznejših spominih pa je zgroženo zapisal: »To so bili resnično žalostni dogodki, ker se je prevratni strup vtihotapil celo v vrste armade.«[13]

Te akcije, ki so večinoma sovpadale z akcijami organiziranega delavstva v Italiji, pa tudi v drugih evropskih deželah, je spremljala vrsta drugih akcij, namenjenih uravnavanju notranje italijanske politike in lokalnih razmer v Julijski krajini.

Poleg izrazito sindikalnih zahtev po višjih mezdah, skrajšanem urniku, kolektivnih pogodbah in notranjih komisijah za uravnavanje odnosov med delavci in delodajalci, ki so se pojavljale v obliki neprestanih stavk, je socialistična stranka posvečala skrb tudi splošnim zahtevam. Med političnimi zahtevami so bile najpomembnejše naslednje: odprava zasedbenega režima, vojnih in izrednih sodišč, cenzure in policijskega preganjanja; razveljavitev vojaških odlokov in obsodb za politične prekrške, izpustitev interniranih avstro-ogrskih vojakov ter slovenskih in hrvaških izobražencev ter uspostavitev splošnih svoboščin. Glede zakonodaje so socialisti vztrajali na stališču, da se ohranijo vsi tisti avstrijski zakoni in uredbe, ki so naprednejši od italijanskih. Le — ti so zadevali zlasti delavske socialne pravice in šolsko ureditev. Obenem so zahtevali, naj se uvedejo tisti italijanski zakoni, ki so boljši od avstrijskih, zlasti, zakoni o brezposlenih in o zadružništvu. Med glavne politične zahteve je spadala akcija za občinske volitve. Kraljeve komisarje, ki so po okupaciji upravljali večino občin v Julijski krajini, naj bi takoj zamenjala po proporcionalnem sistemu voljena občinska zastopstva, ki bi bila kos gospodarskim, političnim in narodnostnim vprašanjem v deželi. Ta zahteva je bila preračunana na zmago socialistov na občinskih volitvah, saj so bili socialisti na višku svoje moči. Hkrati so zahtevali tudi,

---

[11] ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Lord Guerra europea, 1912—1922 (dalje: Pres. Cons., guerra) fasc. 19, 15.12. C. Silvestri ugotavlja v Storia del fascio di Trieste dalle origini alla conquista del potere, objavljeni v zbirki Fascismo, guerra, resistenza, Trieste 1969, str. 41, da so vojaški upor sprožili anarhisti, ki so širili propagando po vojašnicah. Navaja izjavo nekega tržaškega anarhista in sicer, da so arditi o tem obvestili socialistično stranko, toda ker socialisti predloga o uporu niso podprli so se vojaki odločili za samostojen nastop.

[12] ACS, Prezidenza del Consiglio dei Ministri, Lord Officio Centrale per le Nuove Provincie, Serie A. (dalje: Pres. Cons., UC) fasc. 44.

[13] A. Mosconi, n. d., str. 34.

naj Julijska krajina voli svoje zastopnike v italijanski parlament, da bi se prek vseh možnih oblik delovanja v obstoječih organih normaliziralo življenje v deželi. V deželnem in občinskem merilu so se borili za avtonomijo, prav tako tudi za avtonomijo šolske vzgoje in vseh delavskih socialnih ustanov, kot so bolniške blagajne, zavodi za nesreče in podobno. Med politične akcije je šteti še proteste zoper izgon delavcev prek meje v Jugoslavijo, katerim oblasti niso priznavale pristojnosti v Julijski krajini.

Na gospodarsko-socialnem področju je bilo delovanje tudi mnogovrstno, v skladu s slabšanjem položaja v deželi. Sem spadajo zahteve o obnovi porušenih krajev, o uvedbi proste luke v Trstu, ureditvi carinske politike in povezave Trsta z zalednimi državami, o gradnji predilske železnice, o ladjevju, ki ga je antanta nameravala odvzeti Trstu, o saniranju brezposlenosti z javnimi deli, o menjavi denarja in ureditvi valute, o socialnem zavarovanju, pokojninah in invalidninah avstro-ogrskih vojakov in podobno.[14]

Za reševanje naštetih vprašanj se je zavzemalo tudi vodstvo Italijanske socijalistične stranke in Generalna konfederacija dela. Že bolonjski kongres, oktobra 1919, je z resolucijo obsodil vlado, ker vzdržuje v novih pokrajinah izredno stanje ter imenoval komisijo za proučitev te problematike.[15] Socialistični poslanci v italijanskem parlamentu so se vneto zavzemali za vprašanja Julijske krajine, med njimi zlasti Cosattini in Alessandri, ki sta na kraju samem proučevala razmere in jih razgrinjala v parlamentu.[16] Dne 5. oktobra 1920 se je v Trstu sestala skupina socialističnih poslancev, ki je v večdnevnih razgovorih s predstavniki delavskih organizacij proučevala splošen položaj.[17]

Probleme novih pokrajin so socialisti reševali tudi prek meddeželnega odbora proletarske akcije, ki so ga sestavljali delavski predstavniki iz treh dežel: Julijske krajine, Tridentinske Benečije in Veneta. Odbor je začel delovati konec leta 1919. Na širših sejah predstavnikov vseh delavskih ustanov je reševal tisto problematiko, ki je bila vsem trem deželam skupna. Na seji 30. avgusta 1920 je poslanec Cosattini sporočal, da je vlada že obljubila socialistični parlamentarni skupini, da bo v novo priključenih ozemljih normalizirala upravo, odpravila vojna sodišča, razveljavila vojaške in vojne odloke in razpisala splošno amnestijo.[18]

Osnovno gospodarsko politično dejavnost, ki se je dnevno manifestirala v akcijah in gibanjih so spremljale priprave na revolucionarni prevrat. V ta namen je stranka posvečala posebno pozornost ustanavljanju delavsko-kmetskih sovjetov. Do dne, ko naj bi zmagala revolucija,

---

[14] Prim. Il Lavoratore, 13. XI., 3. XII. 1919, 12. III., 16. V., 18. VII., 11. VIII., in 11. X. 1920; Delo, 12., 23., 26. VII. 1920.

[15] Resconto stenografico del XVI Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano, Roma 1920, str. 331—335.

[16] Il Lavoratore, 23. III., 16. VII. 1920; Delo, 13. VIII. 1920.

[17] Delo, 6. X. 1920.

[18] Delo, 1. IX. 1920.

je bila naloga sovjetov, da iz vseh proletarskih ustanov ustvarijo enotno disciplinirano bojno silo in da koordinirajo politično, strokovno in gospodarsko delovanje. Njihova dejavnost naj bi bila usmerjena zlasti k vzgoji množic v duhu komunizma, k pripravi sredstev za pospešitev razpada buržoazne države in za proletarsko ureditev države. Hkrati so imeli sovjeti nalogo preprečevati uveljavljanje socialno demokratske politike, ki je vodila v protirevolucionarnost.[19]

V največjih tržaških podjetjih so že od februarja delovale delavske komisije, ki naj bi se v primernem trenutku spremenile v sovjete, da bi po odstranitvi lastnikov in upravnikov prevzeli vodstvo obratov. Dne 11. februarja je tržaška sekcija socijalistične stranke ugotavljala, da je proletariat v deželi sposoben prevzeti politično oblast, zato naj se takoj ustanove sovjeti, kljub temu, da se osrednje strankino vodstvo glede tega še obotavlja. Člani sekcije so kritizirali tovariše v Italiji, češ, da ne znajo izkoristiti ugodnega trenutka in sprožiti revolucije. Zato su vztrajali, da začne z vstajo Julijska krajina, čeprav zoper navodila direkcije, in da proglasi sovjetsko republiko.[20] Dne 3. marca je poročal civilni komisar, da so tovarniški sveti v Trstu šele v embrionalni fazi, ker so še vedno predmet proučevanja. Delavski zaupniki se s tem v zvezi sastajajo po trikrat na teden v delavskem domu, kjer jih sekretar zveze kovinarjev (FIOM) poučuje praktično in teoretično o delovanju svetov. V tovarnah in ladjedelnicah sicer ni znakov, ki bi kazali na kakšno bližnjo akcijo, ugotavlja kvestor, pač pa delavski zaupniki intenzivno delujejo med delavstvom in ga pripravljajo na splošno gibanje, ki naj bi maja doseglo višek v vsej Italiji. Dotlej pa, nadaljuje poročevalec, niso izključeni predhodni izbruhi nemirov v Trstu. Najbolj pripravljeni so delavci v ladjedelnicah in v Arsenalu, kjer je 30 odstotkov Slovencev.[21]

Na sestanku tržaške sekcije dne 29. marca je po burni razpravi okrog možnosti ustanavljanja sovjetov v Julijski krajini, njihovem sestavu in vlogi bila sprejeta resolucija o takojšnji propagandi med množicami za ustanavljanje sovjetov in izvoljena komisija, da pripravi in spelje volitve. V resoluciji je rečeno, da sedanje krize ne more rešiti kapitalistični družbeni red in da se buržoazni instrumenti nasilja in izkoriščanja ne bodo nikoli spremenili v sredstva za osvobojenje proletariata. Le sovjeti, ki bodo organizmi za realizacijo popolne proletarske demokracije bodo dali proletariatu možnost, da dobi potrebno tehnično in psihološko pripravo za prevzem oblasti. Ti novi organi se bodo oblikovali postopno, kakor bodo narekovale izkušnje in razmere v posameznem kraju. Za začetek se bodo posvetili nadzoru gospodarskega in političnega življenja na določenem kraju in ustvarjanju pogojev za prevzem oblasti. Sovjeti bodo torej, ugotavlja resolucija, zamenjali upravne in politične organe sedanjega družbenega reda, ne pa tudi sindikatov, ki bodo še naprej ostali

---

[19] Delo, 28. V. in 4. VI. 1920.

[20] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 44; poročili kvestorja Perillija 12. in 24. februarja 1920 generalnemu civilnemu komisarju.

[21] ACS, Pres. Cons., Uc, fasc. 44.

kot organ za obrambo delavskih pravic. Tudi stranke ne bodo nadomestili, ker njena dejavnost lahko preneha šele po polni uveljavitvi komunističnega reda. Resoluciji je bila dodana še klavzula, da naj se sovjeti, kot prvi eksperiment, volijo najprej tam, kjer je zagotovljena premoč socialistov in kjer so socialisti popolnoma zanesljivi, trdni in predani stvari.[22]

Tudi slovenski časopis Delo je propagiral ustanavljanje sovjetov, ki naj bi bili antiteza buržoaznega parlamenta. Glede revolucije je časopis ugotavljal, da bodo okoliščine godne šele takrat, ko bo v sovjetih prevladala struja komunistov.[23] Delo je imelo odločilno vlogo pri vzgajanju slovenskih delovnih množic v duhu komunizma. Posvečalo je posebno pozornost dogajanju v Sovjetski Rusiji, tezam Tretje internacionale in komunistične struje v Italijanski socialistični stranki. Že v začetku leta 1920 so se namreč tudi v Julijski krajini ustanavljale komunistične skupine, ki so zastopale Bordigovo tezo o astenzionizmu in zahtevale očiščenje stranke vseh reformističnih in socialnodemokratičnih elementov. Deželni izvršni odbor je marca 1920 prepovedal ustanavljanje komunističnih skupin, z utemeljitvijo, da je italijanska socialistična stranka komunistična, ker je vključena v tretji internacionali.[24] To pojmovanje je prevladovalo zlasti med slovenskimi člani socialistične stranke, ki so od vsega začetka sami sebe imenovali komuniste. Zanje je bilo samo po sebi umevno, da gre za komunistično organizacijo od trenutka, ko se je stranka vključila v komunistično internacionalo.[25] Na revolucionarno in komunistično usmeritev socialistične stranke so zlasti v Trstu, odločilno vplivali mladi socialisti. Glasilo deželne mladinske zveze, La Riscossa, ki je izhajalo do septembra 1920, je vseskozi zagovarjalo revolucionarna načela in je v radikalnosti celo prekašalo osrednje glasilo italijanske mladinske socijalistične organizacije Avanguardio.[26]

Iz policijskih poročil, sestavljenih poleti 1919, razberemo, da je okupacijskim oblastem povzročala glavno skrb mladina s svojimi boljševiškimi nazori, ki jih je, po krivdi »premile cenzure«, razširjal časopis La Riscossa. Vse je kazalo, da se mladina resno pripravlja na udar. Ustanovila je posebne skupine »ciclisti rossi«, ki naj bi iz Trsta širili po deželi boljševizem, in skupine »rdeče garde«, ki naj bi postala vodilno jedro bodoče vstaje. Vpliv revolucionarne socialistične mladine se je širil tudi med študenti, ki so začeli ustanavljati prostovoljni »študentski bataljon«, in v vrste mladine slovenske narodnosti, ki je delovala v društvih Ljudskega odra. Za pravilno usmeritev tega akcijskega telesa je bil deželni odbor mladine tesno povezan z voditelji mladine v Italiji, ki so bili,

---

[22] Il Lavoratore, 30. III. 1920.

[23] Delo, 20. II. 1920.

[24] Il Lavoratore, 10. III. 1920; Delo 12. III. 1920.

[25] Preživeli partijski delavci v svojih spominih in izjavah trde, da je ime »komunisti«, namesto »socialisti« vpeljal dr. Tuma. Z njim so po Goriškem ustanavljali »prave« komunistične organizacije. Glej zapiske in izjave v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani ter terminologijo v časopisu Delo.

[26] IZDG, Zapiski in izjave, podatki F. Ferjančiča in R. Berceta.

enako kot v Trstu, bolj revolucionarni kot voditelji socialistične stranke. Konkretnih akcij socialistična mladina v tej dobi ni opravljala, omejevala se je na propagando po delavnicah, javnih lokalih in po vaseh, kjer so ji pomagali zlasti povratniki iz ruskega ujetništva.[27]

V komunistični struji, ki se je konstituirala proti koncu leta 1920, so bili po poročilih kvestorja, skoraj vsi socialisti »di razza slava« in skoraj vsi mladi socialisti iz Julijske krajine. Le — ti so bili avantgarda revolucionarne vojske. Zaupana jim je bila propaganda v vojski, sestava udarnih oddelkov »arditi rossi«, ustanavljanje uradov za zvezo, organiziranje zaupnikov v posadkah in ustanavljanje vojaških svetov.[28]

Za oblasti je bilo posebno zaskrbljujoče dejstvo, da so v razne kulturne krožke, na sedeže stranke in v delavsko zbornico zahajali tudi vojaki in mornarji. Boljševiška propaganda, kakor so ugotavljale policijske oblasti, ni uspevala samo zaradi političnih teženj prebivalstva, temveč je dobivala plodna tla zlasti zaradi neugodnih gospodarskih razmer delavskega in srednjega sloja, ki sta pričakovala od boljševizma predvsem izboljšanje gmotnega položaja.[29]

V februarju 1920 je poročal kvestor Perilli, da je v delavski zbornici vpisano impozantno število 36.000 članov, med katerimi so tudi uradniki, ki pripadajo sloju drobne buržoazije. Uspehi, ki jih dosegajo delavci prek stavk in mezdnih gibanj, dvigajo ugled socialistične stranke, »che oggi sa di essere una vera forza attiva e fattiva, capace di poter conquistare in Trieste e nella Venezia Giulia buona parte dei municipi e delle rappresentanze politiche«. Po drugi strani pa sta afirmacija boljševiškega režima v Rusiji in uspeh socialistov na parlamentarnih volitvah v Italiji rodila iluzijo o nepremagljivosti socializma in upanje v bližnjo uresničitev maksimalističnega programa, ki stremi po uvedbi sovjetskih republik v Italiji. Delovne množice, nadaljuje poročevalec, se sicer bolj ogrevajo za akcije za takojšnje gospodarske izboljšave, kakor za »ekstremistične politične spremembe«. Toda voditelji izkoriščajo vsakršno priložnost, da usmerjajo vodo na svoj mlin in da širijo propagando za politične cilje. Vse organizacije, mladinski krožki, društva, strokovne zveze, se tedensko sestajajo in neprestano ponavljajo zahteve: javne svoboščine in razpis parlamentarnih in občinskih volitev. Spričo tega, svetuje kvestor, bi kazalo razpisati volitve, ker bi tak eksperiment morda dal duška »a tante concentrazioni di forze organizzate e di energie accumulate«. Obenem pa bi volivni boj speljal strankine sile na stranski tir, proč od revolucionarnih načrtov in priprav. Po mnenju kvestorja stavke niso posledica resničnih ekonomskih potreb, temveč prej posledica hujskanja socialističnih zaupnikov, ki se zavedajo potrebe po vzdrževanju mezdnih gibanj za ohranitev strankinega vpliva na množice. V podporo tej trditvi navaja, da je bilo na tajnem sestanku socialistične sekcije v Trstu rečeno, da je treba izkoristiti trenutek, ko so delovne

---

[27] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS., AGR, 1919, fasc. 58.

[28] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 44.

[29] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1919, fasc. 58.

množice zaradi dosežkov na gospodarskem področju naklonjene stranki, in prevzeti oblast. Temu vrhuncu namreč more slediti le še upad strankine moči.[30] Tudi glede vpliva socialistične stranke na podeželju, zlasti v Furlaniji in v goriški okolici, so policijska poročila ugotavljala, da so kmečke množice prepričane v vsemogočnost socialistov. V Furlaniji so praktično vsi prebivalci v socialistično-komunističnem taboru, je rečeno v promemoriji z dne 15. maja, nekateri iz prepričanja, drugi prisiljeni, tretji, ker ne dobe podpore pri drugih strankah. Pasivnost italijanskih oblasti jim utrjuje prepričanje, da je ustanovitev furlanske komunistične republike na pragu. Z internacionalističnim načelom po eni strani socialisti združujejo Slovence in Furlane v enotno fronto, po drugi jim vlivajo vero, da bodo tržaško komunistično republiko podprli avstrijski in jugoslovanski socialisti. Trst je popolnoma v rokah socialistov, beremo dalje v spomenici, Furlanija je tudi v celoti organizirana v delavski zbornici, le Istra nekoliko zaostaja. Končna ugotovitev pa je takšna kakor v vseh drugih italijanskih poročilih, da se namreč pod plaščem dejavnosti za vsakdanje ekonomske in socialne cilje skrivajo politični cilji.[31]

Italijanska oblast je torej zaskrbljeno opazovala dogajanje v Julijski krajini; bila je prepričana, da je vstaja neizogibna. Za ta primer pa so bile, po mnenju komisarjata, vojaške in policijske sile prešibke. Perilli je zahteval za Trst vsaj 2000 pešakov, 200 konjenikov ter 250 kraljevih orožnikov in karabinjerjev. O 100 agentih, ki so ostali v službi iz časov prejšnjega režima, je poročal, da jih ne more in tudi ne želi preizkusiti v morebitnem političnem spopadu. Generalni civilni komisar je zahteval pri vladi, da dodeli rednim vojaškim enotam v Julijski krajini še po eno pešadijsko brigado za Trst in za Istro, konjeniško enoto, autoblindo, 200 orožnikov ter 200 kamionov za hitre prevoze čet. Samo s takojšnjim prihodom teh sil bo, kot pravi, lahko kos položaju.[32] Podobne prošnje so pošiljali okrajni civilni komisarji.

Zahteve po pomnožitvi vojaških in policijskih sil pa niso bile samo posledica strahu pred delavsko vstajo, pač pa tudi posledica prepričanja, da bo hkrati z boljševiško revolucijo prišlo do upora Slovencev in Hrvatov ter do udara s strani Jugoslavije.

— — —

Stališča, delovanje in težnje slovenskih narodnjakov na zasedenem ozemlju so bili v tesni zvezi z razvojem pogajanj o razmejitvi na mirovni konferenci. V drugi polovici leta 1919 in v začetku leta 1920 je jadransko vprašanje na mirovni konferenci postajalo čedalje bolj zapleteno. V tem času so se razprave in predlogi vrteli zlasti okrog vprašanja Reke in

---

[30] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 44; poročilo kvestorja 24. II. 1920 generalnemu civilnemu komisarju.

[31] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 44.

[32] Prav tam.

njenega zaledja, ki naj bi se konstituiralo v svobodno, takoimenovano tampon državo, medtem ko o pripadnosti ozemlja zapadno od Wilsonove črte ni bilo več dvomov, da bo priključeno Italiji.

Slovensko meščansko narodno gibanje, ki se je po eni strani samostojno zavzemalo za vsakdanje narodnostne zahteve, po drugi strani pa je pričakovalo od italijanske socialistične stranke pomoč pri tem delu, je na tihem gojilo še upanje v revolucionarni prevrat v Italiji, ki naj bi omogočil uresničitev njegovega najvišjega cilja: priključitev Primorske k Jugoslaviji.

Naši slovenski sovražniki, beremo v nekem policijskem poročilu iz Trsta, polagajo največ upov v socialistično stranko, od katere si obetajo, da bo zrušila obstoječe inštitucije, nakar bodo izkoristili ugoden trenutek zase.[33] Da je bila ta ocena blizu resnici, nam potrjujejo tudi pisma med članom jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci dr. Rybařem in predsednikom političnega društva Edinost v Trstu dr. Vilfanom.

Rybař je 19. avgusta 1919 pisal iz Pariza, da je Wilsonova črta, po kateri pripada Goriška in Vipavska dolina k Italiji »nepremakljiva«. »Z ozirom na to, da je bil Wilson edini, ki nas je branil, morali smo ... Wilsonovo črto molče priznati ... Ni nobenega dvoma, da zamoremo spremembo te črte pričakovati le od prevratov v Italiji, kakor je to tudi dr. Ferfolja[34] ... povsem pravilno konštatiral.« V septembru je sporočal, da so Slovenci v Parizu veliko pričakovali od gibanja v dneh 21. i 22. julija 1919, ko je Italijo preplavila splošna stavka v korist sovjetske Rusije. »Sedaj prihajajo zopet vesti o vedno rastočem nezadovoljstvu v Italiji ... zdi se mi ..., da bi morali, zlasti v Ljubljani, posvečati razvoju teh razmer nekoliko več pozornosti.« V decembru je ponovno opozarjal: »Sreča za nas, da se notranji položaj Italije od dneva do dneva slabša. Angl. in Amerika sta prepričani, da pride v Italiji do revolucije.«[35]

V februarju je pri narodnjakih vzbudilo rahlo upanje zanimanje sovjetske Rusije za vprašanja obmejnih Slovencev. Ruski zunanji minister Čičerin je namreč ob vzpostavljanju odnosov med Italijo in Rusijo v pismu italijanski vladi zapisal, da bi »ruskega naroda nič ne ločilo od italijanskega, posebno če bi se uredila vsa vprašanja, ki zadevajo Slovence«. Uredništvo časopisa Edinost je tej notici dodalo optimistično oceno, da Leninova Rusija ni pozabila krvi, ki veže slovanske narode, in da razmere na zasedenem ozemlju odslej niso le notranja stvar Italije, saj o tom razpravljajo celo v Rusiji, ki je z mirovne konference izključena. Še več, odnosi med Italijo in Rusijo so ozko povezani z ureditvijo vprašanj, ki zadevajo Slovence.[36] Morda je ta dogodek vplival na uredništvo

[33] Prav tam.

[34] Dr. Josip Ferfolja je bil že pred vojno član JSDS, pripadal je takoimenovanim »masarykovcem«, v mesecih pred razpadom Avstro-Ogrske pa struji »omladine«, ki je zastopala narodno usmeritev delavske stranke in sodelovanje v narodnih svetih.

[35] Mestni arhiv Ljubljane, zbirka Vilfan, fasc. 10.

[36] Edinost, 15. II. 1920.

narodnjaške Edinosti, da je naslednji mesec objavila slavospev boljševiški revoluciji, čeprav je časopis neprestano napadal slovenske socialiste v deželi češ, da so brez narodne zavesti in da delujejo za italijanske nacionalne interese, ker se »utapljajo« v italijanski stranki. V članku je rečeno, da slovanski narodi, »niso imeli nikdar prej večje pravice biti zares ponosni na svoje slovansko pokolenje, kakor zdaj, ko je eden slovanskih narodov položil temelj novi civilizaciji«. Šele s tem »smo postali Slovani zgodovinski narod v pravem pomenu te besede«. Zato mora slovenski narodnjak, če že noče ali ne more nastopiti v korist ruske revolucije, paziti, da ji vsaj ne škoduje. V članku je tudi povedano, da ruska revolucija pozitivno rešuje narodno vprašanje, kar je razlog več, da slovenski narodnjak ne postane njen sovražnik. Piscu se je zdelo celo logično, da se vsak Slovan ponaša z rusko revolucijo, »ne da bi moral pri tem obvezno biti komunist«. Glede slovenskih komunistov na Primorskem pa je zapisal, »s tem, da namenoma zanemarjajo čisto narodno vprašanje, zdi se mi, da hočejo protestirati proti narodnemu šovinizmu... Kdo bi jim to mogel zameriti!« Vendar jih je opozarjal, naj pazijo, da ne zapadejo »protinarodnemu šovinizmu«.[37]

Dokumentacije, ki bi neposredno pričala o konkretni podtalni dejavnosti Slovencev zoper italijansko okupacijo, nimamo na voljo. O tem govore le poročila in ocene italijanskih okupacijskih oblasti, ki, čeprav so morda pretirana in pisana z določenim opravičujočim ali hujskajočim namenom, vendarle pričajo, da na zasedenem ozemlju v tem času ni vladala zgolj udanost v usodo.

V januarju 1920 je kvestor pri generalnem civilnem komisariatu Perilli sporočal komisarju, da je zavlačevanje rešitve jadranskega vprašanja, ki je v Jugoslaviji vzbudilo ponovno upanje, »rianimato gli slavi e gli slavofili di Trieste i quali cominciano a rissollevare la testa e tentano affermarsi con riunioni private e manifestazioni di propaganda«. Slovenski narodnjaki se po mnenju poročevalca zanašajo zlasti na akcije socialistične in boljševiške stranke. Spričo šibke obrambe demarkacijske meje in nezadostnega nadzorstva organov javne varnosti na mejnih prehodih, prihajajo v Julijsko krajino »elementi non disiderabili di nazionalitá nemiche«. Ob opisu revolucionarne nevarnosti, februarja 1920 je kvestor opozarjal na »nič manj nevarnega nasprotnika«, na Slovence, ki so v stalni pripravljenosti, da ogroze italijanske interese. Nevarni so tembolj, ker s simpatijo spremljajo gibanje socialistov in odkrito izražajo upanje, da jim bo boljševizem omogočil uresničitev njihovih imperialističnih namenov. Če bi prišlo do revolucionarnih neredov, bodo Slovenci, po mnenju Perillija, nedvomno na strani revolucije, tembolj ker so mnogi že pristopili k socialistični stranki.[38] Dne 6. julija je generalni civilni komisar Mosconi sporočal nadrejenim, da je slovansko pre-

[37] Edinost, 20. in 21. marca 1920; prim. D. Kermavner, Oktobrska revolucija in Slovenci, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1. 1967, št. 1—2, str. 29—30.

[38] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 44; poročili kvestorja z dne 31. I. in 24. II. 1920 generalnemu civilnemu komisarju.

bivalstvo spričo revolucionarnih dogodkov v Anconi in v Trstu na videz sicer bezbrižno, vendar ne more docela skriti svojega zadovoljstva. O tem pričajo naslednje izjave: mi z revolucijo ne moremo ničesar izgubiti; nekdo bo že poskrbel za nas; naši bratje mislijo na nas. Take in podobne izjave pa stalno spremlja geslo: pripravimo se! V splošnem, ugotavlja civilni komisar, je opaziti »una demoralizzazione nell'elemento italiano ed una accentuazione di propaganda di due partiti nemici sloveni e bolscevichi per nulla ostacolata dai partiti patriotici con un' opera di sana e civile contrapropaganda«.[39]

Na osnovi teh splošnih ugotovitev so nadrejeni zahtevali od karabinjerskih postaj po deželi, da zbirajo podatke in poročajo o dejavnosti Slovencev, kar naj bi potrdilo sum. Iz karabinjerskih poročil razberemo za posamezna področja naslednje: V Trstu in okolici je slovenska stranka v zadnjih mesecih širila močno iredentistično propagando, izkoriščajoč protinacionalno dejavnost socialistov, povojno gospodarsko bedo in svobodščine, ki jih dopuščajo italijanske oblasti; Slovenci so reorganizirali svojo stranko in obnovili društveno dejavnost, da bi bili sposobni izkoristiti morebitne revolucionarne dogodke. Največ uspeha imajo pri ohranjevanju narodne zavesti in vzbujanju iredentizma med množicami, o čemer pričajo pogosti besedni spopadi z Italijani ter dotok Slovencev v Trst, kjer pod videzom trgovanja snujejo zarote proti okupaciji. Toda čeprav so policijske oblasti s tem gibanjem zanesljivo seznanjene, ne morejo odkriti nikakršne konkretne dejavnosti, ker Slovenci delujejo izredno previdno. Na Goriškem širijo tajno propagando duhovniki, učitelji in slovenski občinski tajniki. Toda tudi tu, kakor v Trstu, policija ne more ugotoviti konkretnih dejanj in odgovornosti posameznikov. Na Postojnskem izobraženci tudi propagirajo proti Italiji in se vesele spričo vojaških uporov v Libiji in v Albaniji, vendar posebnih uporniških namenov ni zaslediti. Zanašajo se na to, da bo italijanski narod sam poskrbel za uresničitev teženj slovenskega ljudstva, ko bo s subverzivno akcijo prav kmalu razbil državo »e farà magari senza volerlo, l'interese del popolo serbo-croato-sloveno«.[40] Značilne za psihozo italijanskega vojaštva so ugotovitve nekega neznanega opazovalca. V privatnih pismih odposlanih julija 1920 iz Krmina pravi, da v Julijski krajini in v Tridentinski Benečiji ni nikakršnega »italijanstva« v pravem pomenu besede. Pravih Italijanov je tako malo, da so skoraj izjema. Italijanske oblasti dopuščajo preveč svobode, zato se prebivalstvo, ki je navajeno na trdo roko, neprestano upira. Boljševiki so že popolnoma organizirani, oboroženi in povezani s Slovenci. Slovenci, ki jih vodijo bivši avstroogrski oficirji, so tudi dobro organizirani, tako da bodo ob prvem znaku v desetih minutah postrojeni na vaških trgih, kakor so bili v avstroogrski armadi. To vem zagotovo, trdi pisec, ker hodim vsak večer v slovenska Brda; dvomim, da bi italijanske sile ob meji zdržale med dvema ognje-

---

[39] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 9; poročilo Mosconija osrednjemu uradu in notranjemu ministrstvu.

[40] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 9.

ma, kajti če ne bodo imele zavarovanega hrbta, se bo slabo končalo. Sicer pa sta tudi med vojaštvo že prodrli boljševiška propaganda in podkupovanje.[41]

Glede pazinskega okraja je že januarja 1920 sporočal tamkajšnji civilni komisar, da nameravajo Hrvatje prirediti večjo nacionalistično demonstracijo ob kateri utegne priti do pravih prevratnih akcij. Za labinske rudarje hrvatske narodnosti, pravi, da se sestajajo s socialisti in propagirajo takojšnjo politično stavko, da bi bili pripravljeni na morebitno kolektivno »slovansko« manifestacijo. Komisar ugotavlja, da ga navidezna mirnost prebivalstva še posebej vznemirja, ker ne manjka znakov, ki pričajo o nervozi in nezadovoljstvu. Prosi za močne vojaške oddelke, da bodo preprečili neprijetna presenečenja, ker je v Istri še mnogo skritega orožja in mnogo ljudi, pripravljenih, da to orožje uporabijo. Te alarmantne vesti so vznemirile tudi predsednika italijanske vlade Nittija, da je zahteval od generalnega civilnega komisarja v Trstu in generala Caviglie naj za vsako ceno, z vojaškimi ukrepi, preprečita morebitne incidente v Istri, ki bi spričo trenutnega mednarodnega in notranjega položaja, utegnili vzbuditi nemire v Italiji.[42]

Tako se je v prvi polovici leta 1920 pri okupacijskih oblasteh čedalje bolj utrjevalo prepričanje, da se v Julijski krajini hkrati s pripravami na revolucionarni prevrat pripravlja vstaja slovenskega in hrvaškega prebivalstva, na katero čaka tudi Jugoslavija, da bi udarila prek demarkacijske meje.

Alarmantne vesti, ki so se širile po hierarhični lestvici, od krajevnih karabinjerjev do generalnega civilnega komisarja in notranjega ministrstva, zlasti pa jih je napihoval italijanski nacionalistični tisk, so povzročale pravi preplah. Sam načelnik generalnega štaba Badoglio je sestavil daljšo spomenico o razmerah v Julijski krajini in predlagal vojnemu ministrstvu vrsto preventivnih ukrepov za vzpostavitev reda in miru. Badoglio pravi v poročilu, da je položaj v Julijski krajini izredno nevaren, da zavedni Italijani s skrbjo zasledujejo razvoj dogodkov in menijo, da dozoreva »druga Albanija«.

Razdiralno delo slovenskih propagandistov in italijanskih komunistov med vojaštvom vzbuja upanje Slovencev v deželi in v Jugoslaviji, da bo prišlo do notranjega razsula vojske, kar bo zagotavljalo vojaški uspeh Jugoslavije. Iredentistična propaganda napreduje. Čeprav po mnenju Badoglia do prave množične vstaje najbrže ne bo prišlo, niso izključene omejene, krajevne vstaje kmetov in delavcev, ki bi, čeprav za kratek čas, z lahkoto postali gospodarji položaja. Spričo teh nevarnosti, meni generalni štab, da je potrebno vzpostaviti red na osnovi še veljavnih okupacijskih odlokov. Ukrepi za odstranitev nevarnosti so toliko bolj nujni, ker se na oni strani meje tudi že pojavljajo bojni nameni. Nato predlaga, naj civilna oblast vsaj začasno prepreči izhajanje časo-

[41] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 9, nepodpisani pismi z dne 13. in 21. julija 1920.

[42] ACS, Pres. Cons., UC, fasc. 41.

pisov, zlasti slovenskih, naj onemogoči delovanje znanih voditeljev in naj izžene tujce. Le na ta način, končuje, bi bil ponovno vzpostavljen ugled italijanskih oblasti, kar bi najbrž odvzelo Jugoslovanom voljo do bojnih poizkusov.[43]

Nevarnosti provokacij s strani Jugoslavije, kaj šele napada, resnično ni bilo, čeprav so razen generala Caviglie skoraj vsi verjeli ali hoteli verjeti nasprotno. Ne moremo se spuščati v opise vojaške moči v Kraljevini SHS, vendar nam zadostuje že podatek, da je še julija 1920 jugoslovanska delegacija na mirovni konferenci razpravljala o tem, da se ne sme »izzvati nobene akcije, ki bi mogla pripeljati do zapletljajev z Italijo, ker smo nesposobni se upreti tudi najmanjšemu napadu«.[44] Tudi podatkov, ki bi pričali o zarotniških pripravah slovenskih in hrvaških narodnjakov nimamo.

Večji del obvestil o podtalnem gibanju so oblastni in varnostni organi dobivali od zaupnikov, le — ti pa iz splošnih govoric, konkretnih primerov pa niso odkrili. Pri preiskavah so le v redkih primerih našli orožje ali razstrelivo, ki so ga posamezniki obdržali iz časov razpada avstroogrske armade. Očitno je torej, da je psihozo napetosti ustvarjala zlasti nacionalistična propaganda o »jugoslavenski nevarnosti«, čemur je podlegla tudi vojaška in civilna oblast.

Deželne, politične in vojaške oblasti so poleti 1920 pripravile podroben načrt o preventivnih in represivnih ukrepih. Načrt generala Ferrera je predvideval naslednje ukrepe: vse vojaške posadke, vključno s tržaško, premestiti na mejo, da bodo preprečile prehod band in komandosov, ki bi utegnili dvigniti primorsko prebivalstvo k uporu; aretirati in odstraniti vse slovenske in socijalistične voditelje ter zasesti vse delavske zbornice v deželi. Mosconi je ta predlog zavrnil, ker bi policijske sile po odhodu vojske ne mogle zatreti vstaje, obenem pa bi prav premestitev vojaštva opogumila prebivalstvo za začetek »neodgovornih dejanj«. Tudi zasedbo delavskih domov je odsvetoval, dotlej ko bi se izkazalo, da socialisti dejansko podpirajo narodni upor. Strinjal pa se je z aretacijami slovenskih voditeljev, toda le tistih, ki so iz preteklosti znani kot nevarni.[45]

Predloge o ponovnih aretacijah in internacijah je zavrnil ministrski predsednik Giolitti, ki je ob prevzemu vlade poleti 1920 poskušal utrditi ugled Italije v inozemstvu, da bi pripravil čimboljše pogoje za pogajanja z Jugoslavijo o vzhodni meji. Med drugim je umaknil tudi italijansko vojaštvo iz Albanije in s tem popustil delavskim zahtevam; glede internacij Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini pa je posebej opozarjal, da utegnejo vzbuditi ogorčenje mednarodne javnosti in s tem škodovati ugledu Italije.[46]

---

[43] ACS, Pres. Cons., guerra, fasc. 19.15.12. Poročilo z dne 12. VII. 1920.

[44] M. Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji, 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 186.

[45] ACS, Pres. Cons., guerra, fasc. 19.15.12., brzojavka Mosconija z dne 6. VII. 1920 ministrskem predsedniku Giolittiju.

[46] ACS, Pres. Cons. ,guerra, fasc. 19.15.12.

Do srede septembra 1920, ko je vlada zavrla nove poskuse nasilja in zatiranja na zasedenem ozemlju, so se v deželi že odigrali tisti pomembni dogodki, ki so dajali slutiti, da sta »slovanska« in »boljševiška« nevarnost odstranjeni. S požigom narodnih domov v Trstu in v Istri julija 1920 ter z neuspehom delavske splošne stavke septembra istega leta, so dobile moč tiste nacionalistične sile, ki so jih dotlej, tako fašisti kakor oblasti zaman poskušali združiti in angažirati zoper delavske revolucionarne tendence in slovensko-hrvaško narodno gibanje.

S požigom Narodnega doma v Trstu so fašisti sicer nameravali sabotirati bližajoča se pogajanja med Italijo in Jugoslavijo, v katerih je Italija utegnila izgubiti Reko in Dalmacijo, obenem pa so s tem dejanjem, ki so ga prikazovali kot zmago nad narodnim sovražnikom, okrepili nacionalistične tendence in utrdili svoj lastni ugled. To jim je bilo tudi potrebno za začetek ofenzive zoper revolucionarno delavsko gibanje, ki je ogrožalo meščanski družbeni red.

Socialistična stranka v Trstu je požig slovenskega narodnega doma sicer obsodila, vendar so bile njene izjave načelne in previdne. Delo je zapisalo, da so dogodki v Splitu in Trstu odraz »nacionalističnega fanatizma«. Vse to utegne privesti do vojne med Italijo in Jugoslavijo, zato se bodo socialisti postavili v bran miru. Taki dogodki se bodo ponavljali, dokler ne bodo narodi »zaprli sape svojim sedanjim krivim voditeljem in... začeli resnično sami odločati o svoji usodi«. Odveč je vsakršno zgražanje nad včerajšnjimi dogodki, nadaljuje Delo, kdor je bil prisoten, si lahko sam ustvari sodbo. »Odstrižimo kremplje obeh nacionalizmov, in med obema tu živečima narodoma pride nedvomno do sporazuma.« Če do sporazuma ne pride, je dolžnost delavstva, da se ravna po sklepih vodilnih organov.[47]

Prva skrb socialistične stranke pa je veljala zavarovanju lastnih ustanov. Napad na Narodni dom je bil očiten znak, da bodo za slovenskimi prišle na vrsto delavske ustanove. Tržaška sekcija socialistične stranke je zato 16. julija sprejela resolucijo s protestom »proti ponovnim provokacijam, nepremišljenim činom in nasilstvu nacionalistov, toliko italijanskih, kolikor slovenskih«, in z obtožbo požigov, »ki so bili povzročeni z odkritim namenom, da se ustvari ono ozračje, iz katerega naj bi izšel spor, ki bi ga ne bilo več mogoče poravnati«. Delavske množice, je rečeno v resoluciji, »se bodo znale upreti z vsemi silami proti vsakemu kaljenju miru«. Sicer pa bosta le zmaga socializma in proletarski režim omogočila »izvrševati pravico samoodločbe«; le tedaj bodo vsi narodni spori dokončno rešeni.[48] Nekaj dni pozneje sta sekcija socialistične stranke in delavska zbornica v Trstu posebej poudarili potrebo po obrambi političnih in strokovnih pravic. »Ako bi se hotelo na kak način spraviti v nevarnost življenje teh naših organizmov, tedaj bo treba reagirati z vsemi sredstvi. Zob za zob, klin s klinom.« V boju zoper neodgo-

[47] Delo, 14. in 23. VII. 1920.

[48] Delo, 19. VII. 1920; Il Lavoratore, 17. VII. 1920.

vorne elemente ne bo mogoče računati na nikakršno pomoč, pa tudi ne na »objektivnost oblasti«, zanesti se bo treba le na lastne sile, zato bomo uporabili vsa razpoložljiva sredstva.[49]

To medlo in neprecizno stališče, omejeno na splošno obsodbo »vseh nacionalizmov«, s poudarkom na obrambi lastnih ustanov, je že tedaj doživelo kritiko z dveh strani, s strani levice in s strani desnice v sami stranki. Reformist Aldo Oberdorfer je očital časopisu Il Lavoratore, da ni našel niti ene močne besede obžalovanja in obsodbe dogodka, ki je za dolga leta podrl mostove za vzpostavitev narodnega sporazuma. Krivi so levičarji, je pisal Oberdorfer, ker so polni revolucionarnih fraz, ne znajo pa upoštevati realnih razmer in možnosti.[50] Isti levičarji, ki jih je napadel Oberdorfer, so na strankinem deželnem kongresu tudi kritizirali list Il Lavoratore, češ da je vedno zastopal internacionalistična stališča, ob požigu Balkana pa ni našel dovolj jasnih in pogumnih besed. »Sembra che chi tratta i problemi nazionali sia sempre preoccupato di non apparire sufficientemente italiano«, je naglasil voditelj nove levice, komunist Tuntar.[51] Narodnjaška Edinost je Tuntarjevo izjavo pozdravila in ga proglasila za mirnega in lojalnega nasprotnika. Dodala je, da so njegove izjave v skladu z mnenjem narodnjakov in da bi bile stvari precej drugačne in koristne tudi za socialiste, če bi ob požigu Narodnega doma odkriteje in odločneje nastopili.[52] Ta ocena je bila očitno izrečena v zvezi s porazom delavskega tabora v splošni stavki, ki je odprl pot fašizmu.

— — —

Dva meseca po požigu Narodnega doma, ki naj bi zatrl »slovansko nevarnost«, je reakcija usmerila svoje udarce na delavsko gibanje, da bi zatrla še »boljševiško nevarnost«.

Delavsko gibanje v Italiji je do septembra 1920 doseglo višek. V septembru so po vsej Italiji delavci v drugo zasedali obrate in prevzemali upravo. V Julijski krajini do zasedbe ni prišlo, pač pa do splošne stavke, največje in najpomembnejše v dvoletnem povojnem revolucionarnem obdobju.

Splošna stavka je bila posledica neurejenih upravnih, političnih in gospodarskih razmer, ki so se od dne okupacije čedalje bolj slabšale, hkrati pa je bila zadnji odpor napredka željnih ljudskih množic zoper konservativne nosilce obstoječega družbenega reda. Bila je zadnji resnejši poizkus uveljavitve delavskega gibanja nasproti naraščajočemu fašizmu in hkrati začetek konca revolucionarnih nastopov.

Stavka je bila doslej le sumarno opisana. Ker so v tej stavki preiskušene metode za zatrtje revolucionarnih akcij postale vzorec za zadu-

---

[49] Delo, 23. VII. 1920.

[50] A. Oberdorfer, Il Socialismo triestino del dopoguerra, Firenze 1922, str. 92—95.

[51] Il Lavoratore, 28. IX. 1920; Delo, 27. IX. 1920.

[52] Edinost, 2. X. 1920.

šitev drugih delavskih akcij — zlasti v Krnici in Labinu aprila 1921 —, in ker so posledice te stavke pripeljale do odločilnih sprememb na političnem odru, se moramo z njo nekoliko podrobneje seznaniti.

Potek dogodkov povzemamo po obsežnem poročilu generalnega komisarja in po tedanjih časopisnih poročilih.

Dne 27. avgusta so delavci v Tržiču sklicali zborovanje, da bi protestirali proti fašistom, ki so napadali delavske ustanove in da bi preprečili ustanovitev fašističnega urada za zaposlovanje. Oblast je delavcem prepovedala zborovati na ulici, kjer so imeli fašisti svoj sedež, vendar so delavci po shodu odšli pred fašistične urade, čemur je sledil oborožen spopad. Naslednjega dne je Delavska zbornica v Tržiću proglasila splošno stavko. Po poročilu Mosconija so stavkali samo gradbeni in ladjedelniški delavci, kar je kazalo, da stavka ne bo uspela. Zato so jo 31. avgusta podprli delavci goriške Furlanije z geslom: stavkati, dokler ne bo zagotovljena varnost za politični, sindikalni in kulturni razvoj delavskega razreda. Dne 2. septembra je deželni odbor socialistične stranke skupno s predstavniki Delavske zbornice sklenil razširiti stavko na vso deželo. Tako je 3. septembra začela tretja faza stavkovnega gibanja, ki je zajelo vse predele Julijske krajine. Čas stavke ni bil določen, deželni vodilni organi delavskih organizacij so sklenili: stavkati dotlej, da bo zagotovljena odprava izjemnega vojnega stanja v deželi, da bodo zagotovljene ukinitev vojnih sodišč, osvoboditev političnih jetnikov in razpis občinskih volitev. Republikanska stranka je k tem splošnim zahtevam, ki so jih določili socialisti ,dodala še svojo, in sicer: za priključitev Julijske krajine k Italiji, ki je predpogoj za odpravo izjemnega stanja. S tem je želela tudi poudariti razliko s socialisti in svojo patriotičnost.[53]

Med stavko je prišlo v Trstu do številnih spopadov med stavkajočimi in fašisti in do fasističnih napadov na delavske ustanove in voditelje. Medtem so voditelji socijalistične stranke in poslanec Alessandri, ki je bil ta čas v Trstu, poskušali prepričati oblasti, naj ugode zahtevam delavstva. Dne 7. septembra je generalni komisar, ki je bil dotlej odsoten, sprejel delavsko delegacijo (poslanca Alessandrija in Repossija ter predstavnika Delavske zbornice Malatesto in Toneta) in jim povedal, da so problemi, ki so sprožili stavko, »močno pri srcu« italijanski vladi in da so nekateri že rešeni, drugi pa, da so v fazi proučevanja. Le glede občinskih volitev ni dal nikakršnih zagotovil, češ da je to vprašanje zvezano s pravnimi določili in političnimi težavami. Povedal pa je, da vlada tudi to že proučuje. Po tem pogovoru je direktorij stavke še isti večer pozval delavstvo, naj se vrne na delo, ker je splošna stavka končana.

V Trstu pa je prišlo v naslednjih dneh do novih, hujših nemirov. Dne 8. septembra popoldne je okrog 3.000 delavcev spremljalo na zadnjo pot med stavko ubitega tovariša. V predmestju Sv. Jakob so pogrebce izzivali fašisti, nakar je izbruhnil splošen spopad med delavci ter fašisti in policijo. Mosconi trdi, da so ta spopad izkoristili Slovenci, ki

---

[53] Prim. C. Silvestri, Dalla Redenzione al fascismo, Trieste 1918—1922, II izdaja, Del Bianco, Udine 1966, str. 63.

večinoma prebivajo pri Sv. Jakobu, da so dali duška svojemu protiitalijanskemu sovraštvu in napadli rekreatorij nacionalističnega društva Lega nazionale. V spopadih je bilo ranjenih 7 agentov javne varnosti in 20 civilistov, trije domačini in en orožnik so bili ubiti.

Generalni komisar je spričo dogodkov pri Sv. Jakobu določil policijsko uro, Delavska zbornica pa je proglasila ponovno 24 urno protestno stavko. Med protestno stavko 9. septembra so delavci zasedli predmestje Sv. Jakoba in streljali na kamion policije, ki je odvažala aretirance. Naslednjega dne so zavzeto predmestje zavarovali z dvema zasilnima barikadama, zgrajenima iz prevrnjenih vozov in posod za smeti, na katerih so plapolale rdeče zastave in Leninova slika. Generalni komisar pravi, da so delavski voditelji zaman poskušali pomiriti prebivalstvo in ga prepričati, naj se izgone skrajnostim, zato je zaukazal vojaškim silam, naj obkolijo in zavzamejo predmestje. Brigada Sassari, okrepljena z enotami karabinjerjev, je na večer 10. septembra z dvema topovoma obstreljevala predmestje. Delavci so zapustili barikade, nakar se je obstreljevanje po ulicah nadaljevalo tja do noči. V nekaj urah je bila vstaja pri Sv. Jakobu zatrta in predmestje je zasedlo vojaštvo. Dne 11. septembra je bila splošna stavka končana. Do oboroženih spopadov je v teh dneh prišlo tudi v Miljah.

Bilanca človeških žrtev osemdnevnih spopadov v Trstu je bila žalostna. Ubitih je bilo 9 oseb (Delo navaja 12), od tega agent javne varnosti; ranjenih je bilo okrog 70 oseb (Delo: 250), 550 oseb iz vrst stavkajočih pa je bilo aretiranih.[54] Podatki o padlih in ranjenih navedenih v komisarjevih poročilih se razlikujejo od podatkov v časopisih, kakor se razlikujejo tudi ocene o krivdi za spopade in o napadih ter podrobnosti v poteku dogodkov. Tako generalni komisar kot socialistično časopisje sta imela razloge, da sta opravičevala ravnanje svojega tabora in metala krivdo na drugega.

Bolj kot kronika dogodkov nas zanimajo resnični vzroki stavke in vstaje pri Sv. Jakobu, namen, pomen in posledice tega gibanja.

Stavko so sprožili objektivni razlogi in sicer zahteve za odpravo izrednega režima. Te zahteve pa so bile vendarle bolj formalnega značaja, kakor odraz resnične potrebe po upravno-političnih spremembah. Spremembe so bile sicer nujne, toda ob koncu leta 1920 je bilo že dokaj jasno, da bo okupacijski režim vsak čas odpravljen, saj je bila pred vrati aneksija. Vzroki za gibanje so bili torej vsekakor globlji. Gotovo je med odločilne razloge spadala potreba po preprečitvi fašističnega nasilja. Do septembra so namreč socialisti že začutili, da imajo v fašistih nevarnega nasprotnika. Po požigu slovenskega Narodnega doma je bilo vsem jasno, da so sedaj na vrsti socialistične ustanove. O tem priča tudi resolucija o obrambi delavskih ustanov, ki jo je tedaj sprejela socialistič-

[54] Podatki o stavki so vzeti iz ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 65A; Delo, 1., 8., 10. in 13. IX. 1920, Tiberio, Il fascismo a Trieste negli anni 1919—1923, Documenti e reminiscenze, Udine, str. 27—30; C. Silvestri, Dalla redenzione, cit. delo, str. 62—66.

na stranka. Napredujočemu fašističnemu gibanju, ki se je z napadom na Narodni dom močno okrepilo, saj mu je uspelo mobilizirati vse nacionalistične sile in hkrati pridobiti podporo oblasti, se je bilo treba postaviti po robu. Generalni civilni komisar v svojih poročilih trdi, da je pravi vzrok stavke sovraštvo socialistične stranke do fašistov, ki ustanavljajo po Trstu in drugih krajih svoje organizacije in delavske ustanove. Napetost, da je tolikšna, da je pričakovati spopade ob prvi priložnosti.[55] Fašisti so poleg političnih in napadalnih organizacij poleti 1920 ustanovili v Trstu tudi svojo delavsko zbornico — Camera del lavoro italiana, prek katere naj bi znotraj sindikatov razbijali moč socialistov. Člani zbornice so postajali nekvalificirani delavci, zlasti priseljenci iz notranjosti Italije. Zbornica jim je priskrbela delovna mesta prav v podjetjih, kjer so bili socialistični sindikati najmočnejši.[56] Med stavkami so ti delavci igrali vlogo stavkokazov.[57] Tudi dejstvo, da so tržiški delavci hoteli preprečiti ustanovitev faštističnega urada za zaposlovanje v Tržiču, iz česar se je razvila stavka, govori v prid domnevi, da so bile fašistične delavske ustanove eden izmed glavnih razlogov za spopad.

Gotovo pa je k izbruhu nemirov pripomogla tudi tista želja po prevratu družbenega reda, ki jo je levica v socialistični stranki in sindikatih uporno gojila od pomladi dalje in zaman pričakovala njene uresničitve. Pomladi 1920 je bilo revolucionarno razpoloženje na višku, toda stranka ga ni znala izkoristiti, omejila se je le na načrte o sovjetih in vstaji, zato so delovne množice, ki so gojile revolucionarno perspektivo, začele popuščati. Komunistična struja v socialistični stranki je torej prav gotovo vedela, da bijejo revolucionarnim možnostim zadnje ure. Ta domneva je tembolj upravičena, če upoštevamo, da so prav v tem času kovinarji po vsej Italiji zasedali tovarne in uveljavljali načrt o prevzemu uprave. Morda je to dejstvo utrjevalo vero v vrstah najbolj radikalno razpoloženih socialistov, da je napočil pravi, ali bolje rečeno, zadnji trenutek za prevrat.

Današnje raziskave so sicer že dognale, da v Italiji ni bilo objektivnih pogojev za nasilni prevrat družbenega reda, bilo je le revolucionarno razpoloženje. Tudi če bi revolucija izbruhnila, bi bila, v državi zmagovalki, ki je imela v vojski zanesljivega branitelja reda, naglo zadušena. Tembolj je to veljalo za Julijsko krajino, kjer je vladal izjemni zasedbeni režim. Toda tega dejstva takratni revolucionarji niso mogli videti.

Na sestanku deželnega vodstva stranke in sindikatov, 2. septembra, ko se je bilo treba odločiti, ali razširiti stavko iz Furlanije na vso Julijsko krajino ali jo končati, so levičarji s Tuntarjem preglasovali reformistično strujo, ki se je upirala razširitvi stavke. Nasprotniki stavke so svoje stališče zagovarjali z utemeljitvijo, da položaj niti najmanj ni ugoden za tako gibanje in da je treba iskati rešitve na drug način in raje

---

[55] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 65A, dnevne brzojavke o poteku stavke in zbirno poročilo Mosconija, septembra 1920.

[56] Prim. C. Silvestri, Dalla redenzione, cit. delo, str. 62.

[57] Delo, 11. X. 1920.

končati stavko, ki je že zajela Furlanijo.[58] Regent v svojih spominih pravi, da so za stavko glasovali vsi, reformisti, maksimalisti in komunisti. »Le majhno je bilo število sodrugov, ki smo razumeli, da je treba ob napovedi politične stavke... biti drugače pripravljen, kot pa smo bili pripravljeni mi.«[59]

Levičarska struja je morda gojila načrte o spremembi stavke v vstajo. O dogodkih pri Sv. Jakobu je Mosconi poročal, da opremljenost delavcev s puškami, municijo, bombami in nosili za ranjence govori v prid domnevi, da je bila vstaja pripravljena.[60] Seveda je treba sprejemati Mosconijeve ocene s previdnostjo. Po eni strani je bilo v njegovem interesu odvrniti pozornost osrednjih oblasti od neurejenih razmer, za katere je bil sam odgovoren, po drugi strani pa je moral tudi opravičiti nastop oblasti, policije in vojske proti delavskemu gibanju.

V opravičilo za ta nastop, ki je podprl nacionalistične in fašistične akcije, je navajal še drug pomembnejši razlog in sicer, da so glavno vlogo pri stavki in posebej pri šentjakobskih dogodkih odigrali Slovenci. V Rim je sporočal, da Slovenci dnevno pomnožujejo socialistične vrste ne toliko iz politične zavesti kolikor zaradi potrebe po organizaciji, za katero jim je dobrodošla celo socijalistična zastava. S tem žele okrepiti subverzivno stranko in njeno razdejalno dejavnost, kar utegne samo koristiti njihovim nacionalnim aspiracijam. Po mnenju Mosconija je bila zahteva po svobodnem kulturnem razvoju delavstva, ki so jo stavkujoči v Furlaniji vključili v stavkovna gesla, dokaz, da so Slovenci že od vsega začetka vplivali na usmeritev stavke z željo, da bi imelo gibanje poseben značaj. Boljševiška manjšina v stranki in Slovenci so pretentali deželno vodstvo, sporoča Mosconi, da je stavko razširilo iz Furlanije na vso deželo in ji dalo revolucionarni in protiitalijanski značaj. Zato okrog 8.000 sindikalno organiziranih delavcev, nameščenske in rokodelske strokovne zveze, ni stavkalo. Dogodki pri Sv. Jakobu, beremo v nekem drugem poročilu, ponovno pričajo o »čustvih« Slovencev, zlasti tržaških, do Italije. Delavci slovanske narodnosti, ki so večinoma vpisani v socijalistični stranki, se pod krinko internacionalistične ideologije bore za svoje nacionalistične cilje.[61] Te teze so bile plod nacionalistične in fašistične propagande, ki je dva nasprotnika, Slovence in Hrvate ter komuniste, tlačila v en koš, kar naj bi boj zoper boljševizem še posebej opravičevalo. »Za italijansko buržoazijo je bila ta stavka *jugoslovanska*« (podčrtano v originalu), je poročal tržaški dopisnik Rdečega prapora. Nacionalistični Bolettino dello sciopero je stavko opisoval v članku pod naslovom »Lo sciopero degli Schiavi«, hkrati ko je fašistični voditelj Giunta javno razglašal na zborovanju, da je bila naročena iz Jugoslavije in da je komunistični voditelj Tuntar podkupljen s strani prestolonaslednika Aleksandra.[62]

---

[58] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 56A.

[59] I. Regent, Spomini, Ljubljana 1967, str. 148.

[60] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1920, fasc. 65A, brzojavka z dne 9. IX. 1920.

[61] ACS, Min. Int., Dir. Gen., PS, AGR, 1921, fasc. 65A.

[62] Rdeči prapor, 18. IX. 1920.

Da je taka propaganda vplivala na oblasti, nam poleg omenjenih ocen posebej dokazujejo naslednji podatki: izmed 550 med stavko aretiranih delavcev je bilo devet tujih državljanov (najbrž Jugoslovanov), 35 rojenih onstran meje, sicer pa pristojnih v Julijsko krajino, od ostalih 500 pa jih je bilo nad 2/3 slovenske narodnosti.[63] Deželna italijanska oblast je torej že v tem zgodnjem času brez pomislekov prevzela fašistična stališča in jih uresničevala. Pozneje, ko je zavladal v Italiji fašizem, je izraz »slavo-comunisti« postal sinonim za Slovence in Hrvate, ki se je uporabljal celo dvajestletje.

Socijalistični Lavoratore je seveda vztrajno odbijal obtožbe in dokazoval, da se slovanski delavci s stavkami bore tudi proti jugoslovanskemu nacionalizmu in da le socialisti zmorejo iztrgati slovansko delavstvo iz nacionalističnega tabora ter ga pridobiti za pobratenje z italijanskim narodom, kar pomeni, da se redčijo vrste italijanskih sovražnikov.[64] Narodnjaška Edinost pa je ob stavki in svetjakobskih dogodkih zapisala: socialisti so se oglasili šele sedaj, ko jim stopajo na prste, kar se z nami že od vsega začetka dogaja, pa smo zaman protestirali. Svojčas se je hujskalo le proti Slovencem, ko pa so socialisti mimogrede omenjali tudi krivice, ki se nam gode, se hujska tudi proti njim, »toda zopet zaradi nas, izključno le zaradi nas ... Naša naloga bi ne bila sedaj, ne da mirimo, ne da hujskamo, ker boj, ki se sedaj bije, se ne bije v našem imenu.«[65] Glede krvavih spopadov pri Sv. Jakobu je ugotavljala, da je delavstvo ravnalo po svoje zato, ker ni ne italijansko ne jugoslovansko, temveč »julijsko«, in ker ne želi priključitve k nobeni od dveh držav, temveč nekaj tretjega.[66] V poročilu dr. Justa Pertota, enega izmed voditeljev slovenskega narodnega gibanja, poslanem v Jugoslavijo, pa beremo, da so slovenski narodnjaki zato nevtralni, »da zaštite socijaliste od prigovora da rade za Jugoslaviju, jer su ti socialisti i dosta slabi i dosta neozbiljni ... koji stoje pod dojmom opčega razpoloženja, paze samo na momentane interese i ne može se na njih mnogo računati za kakove veče akcije«.[67]

Generalna stavka v Julijski krajini, ki je trajala pet dni, v Trstu pa se je ponovila in se sprevrgla v poskus vstaje, je bila neuspešna. Socialistična stranka v deželi za tako obsežno politično akcijo ni bila dovolj pripravljena, zato stavki, ki je začela od spodaj, med delavstvom v Tržiču, ni znala najti prave vsebine in cilja. Po mnenju Mosconija se je vodstvo delavskih organizacij samo zato oklenilo gesla o odpravi izrednega režima, ker druge možnosti ni imelo. S parolo: vztrajati za nedoločen čas, pa je zašlo v slepo ulico, ker je zavlačevanje stavke povzročalo med množicami naveličanost in neodpornost. Voditelji so morali stran-

---

[63] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 65A, Mosconijevo poročilo o stavki.

[64] Edinost, 9. in 16. IX. 1920.

[65] Edinost, 9. in 11. septembra 1920.

[66] Edinost, 16. IX. 1920.

[67] Arhiv Slovenije, fond Pisarna za zasedeno ozemlje, fasc. 1.

ko izvleči iz »nevzdržnega položaja«, ki jo je postavljal v slabo luč pred samim proletariatom; zato so izsilili pri vladi in deželnih oblasteh obljube, da bo zadoščeno zahtevam stavkajočih.[68]

Še neprimerno slabše je bila stranka pripravljena na morebiten izbruh revolucije, kar so si očitno obetali revolucionarno razpoloženi levičarji. Incidenti in spopadi niso bili po volji voditeljem delavske zbornice, pravi Mosconi v svojih poročilih, vendar so jih le-ti opravičevali, da ne bi izgubili še zadnjega ugleda in da ne bi dali levici še novega orožja za obtožbe o zaviranju revolucionarnosti, ki so bile že dlje časa na dnevnem redu.[69] Iz tega pa lahko sklepamo, da svetjakobski dogodki niso bili organizirani, pač pa spontan odraz odpora zoper fašistično nasilje, ki so ga morda nekateri resnično poskušali usmeriti v vstajo. O tem pričajo barikade, ki so bile po mnenju današnjih zgodovinarjev bolj simbolične kot resnična sredstva za obrambo in seveda hiter konec vojaških operacij in popolno razsulo odporne moči delavstva. Neodpornost pa je bila posledica nepripravljenosti in pomanjkljive vere v uspeh. Republikanski list L'Emancipazione je že 9. septembra zgroženo zapisal: Popolna dezorganizacija revolucionarne mladine in popolna nepripravljenost delavskih množic pa žrtve nas sili v grenko in resno razmišljanje. Delavsko gibanje ima dve usodni hibi: pomanjkljivo pripravljenost in pomanjkljivo vzgojo. Kaj pomaga imeti številčno močne množice, kaj pomaga računati s tisoči pristašev, če je ta masa fluidna in razvodeni ob prvem stiku s trdo in nasilno resničnostjo?[70]

Stavka in pokusi vstaje niso bili samo neuspešni, temveč tudi dokaz revolucionarne nesposobnosti socialistične stranke. Še več, bili so dokaz o upadu delavske sile in vloge socialistične stranke. To se je pokazalo tako v Julijski krajini kakor v notranjosti Italije, kjer je pomenila zasedba tovarn konec takoimenovanega »biennale rosso«.

Akcija za zasedbo tovarn je končala z navideznim uspehom, čeprav polovičnim. Generalna konfederacija dela, ki so jo vodili reformisti, je v pogajanjih z vlado dosegla obljubo o ustanovitvi paritetne komisije med zastopniki delavcev in delodajalcev, ki naj bi pripravila zakonski osnutek o pravici delavcev do nadzorovanja proizvodnje. Na temelju tega sporazuma je zasedba končala. Do ustanovitve komisije in do zakonskega osnutka sicer nikdar ni prišlo, vendar vlada Giolittija vsaj ni ovirala zasedbenega gibanja, računajoč, da bodo ekonomske silnice same od sebe potisnile gibanje na slepi tir, kar se je tudi v resnici zgodilo in pripeljalo do kompromisnih pogajanj. K temu pa je pripomogel tudi oportunizem voditeljev delavske konfederacije in nekaterih članov direkcije socialistične stranke, ki nikakor niso podpirali revolucionarnih prevratov.

Za gibanje v Julijski krajini pa so bile posledice mnogo težje, kakor za zasedbeno gibanje v Italiji. Deželna oblast gibanju ni samo nas-

[68] ACS, Min. Int., Dir. Gen. PS, AGR, 1921, fasc. 65A.

[69] Prav tam.

[70] C. Silvestri, Dalla redenzione, cit. delo, str. 66.

protovala, temveč je za razliko od osrednje vlade proti njemu tudi aktivno nastopila in s tem podprla fašiste. Razloge za to usmeritev pa je mogoče najti v naslednjih dejstvih: fašizem je bil v Trstu očitno močnejši kakor v drugih italijanskih prokrajinah; v jeseni 1920 je že prevzemal vodstvo vseh nacionalističnih in patriotičnih sil. To je torej kazalo na možnost, da bo v spopadu prevladal. Generalni komisar Mosconi je bil izrazit konservativec in odločen simpatizer fašizma. Še bliže fašizmu je bil njegov namestnik Crispo Moncada, ki je v prvih dneh stavke nadomeščal odsotnega Mosconija. Le-ta je bil, najbrž ne po naključju, na dopustu v Cortini D'Ampezzo. Moncada je postal prvi tržaški prefekt, potem koje leta 1922 fašizem prevzel oblast v Italiji.

Ne glede na to, koliko so bila gesla stavkujočih upravičena in dosegljiva, in ne glede na fašizem, ki se je dotlej že toliko okrepil, da je lahko prešel v protinapad, je bil poraz septemberskega gibanja tako v Italiji kakor v Julijski krajini tudi posledica razkroja v samem delavskem gibanju, ki ga je povzročal boj med strujami v socialistični stranki. »Ni fašizem premagal revolucije«, je zapisal A. Tasca, »pač pa je neizvedena revolucija porodila fašizem«.[71]

— — —

V jeseni 1920 se je namreč tudi v Julijski krajini bil boj za tendence med posameznimi frakcijami v socijalistični stranki, ki je januarja 1921 privedel do ustanovitve Komunistične stranke Italije. Rezultati frakcijskih spopadov so znani.[72] Julijska krajina je bila edina dežela v Italiji, kjer je bila komunistična frakcija močnejša od socialistične. Ta komunistična večina je izvirala iz dejstva, da so socialisti slovenske in hrvaške narodnosti z redkimi izjemami glasovali za komunistične tendence in za novo komunistično stranko. Še več, prav med Slovenci in Hrvati so bile posebej popularne Bordigove skrajno leve tendence o revolucionarnem parlamentarizmu in bojkotu volitev, o čemer priča zlasti dejstvo, da se je ob volitvah leta 1921 komunistična sekcija v Idriji, edina v Italiji, vzdržala glasovanja.[73] Opredelitev slovenskega in hrvaškega proletariata za komunistično stranko je bila plod internacionaltične vzgoje delovnih množic in elementarne težnje po spremembi družbenega reda. Slovenci in Hrvatje v Julijski krajini so namreč imeli dvojni razlog za podpiranje revolucionarnih komunističnih tendenc: pripadali so delavsko-kmečkemu sloju in obenem ogroženi narodni manjšini. Le od prevrata družbenega reda so torej lahko pričakovali rešitve tako ekonom-

---

[71] A. Tasca, Nascita ed avvento del Fascismo, Firenze, 1950, str. 123.

[72] Prim. M. Kacin-Wohinz, Revolucionarna preusmeritev v Julijski krajini po prvi svetovni vojni (1919—1921), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana VII/1967, št. 1—2, str. 323 in sl.

[73] Prim. M. Kacin-Wohinz, Parlamentarne volitve in politične razmere v Julijski krajini 1921. in 1924. leta, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana V/1965, št. 1—2, str. 58.

sko-socialnih kakor narodnostnih vprašanj. To dejstvo so izrabljali italijanski nacionalisti, ob razkolu pa tudi poraženi tržaški socialisti.

Ker je sporazum med strujami predvideval, da pripadajo strankini časopisi tisti stranki, ki bo imela v določeni deželi premoč, bi morala lista Delo in Il Lavoratore avtomatično postati glasili nove komunistične stranke. Delo je to tudi postalo, tiskarno in imovino italijanskega lista Il Lavoratore pa so morali komunisti s silo zavzeti, ker jim ga socialisti niso hoteli izročiti. Spopad s socialisti, ki je naraščal vso dobo agitacije za struje, se je ob tem primeru silovito zaostril. In spet je vzniknilo vprašanje o vlogi Slovencev in Hrvatov v delavskem gibanju v deželi, ki so ga italijanski nacionalisti neprestano podtikali: Slovenci in Hrvatje so krivi, da je socializem v Julijski krajini zajadral v komunistične vode, ker hočejo z revolucijo zadostiti svojim zakrinkanim nacionalističnim težnjam. Sedaj so to tezo sprejemali tudi socialisti, ki so se čutili opeharjene. V posebni izdaji lista Il Lavoratore, ki so ga socialisti dan po zasedbi tiskarne, 27. januarja, natisnili v drugi tiskarni, so očitali komunistom, da je njihova večina ponarejena, o čemer je razpravjal tudi državni kongres, toda je komisija za verifikacijo mandatov to spregledala.[74] »Sicer pa«, piše Oberdorfer, »poglejmo nekoliko od bliže to vašo večino: iz česa izvira? Kdo vam jo je dal? Dobro veste, da so vam jo dali vaši 'Slavi', ne tisti preizkušeni in zvesti tovariši... temveč tisti novi komunisti, ki so pristopili v zadnjem trenutku... Ti novaki komunizma ne smejo pritiskati na usodo našega časopisa. Socializem je nastal brez njih in brez njih je postal Lavoratore močan, zato mora biti usoda lista tudi odločena brez njih.«[75] Ti očitki, čeprav izrečeni v odločilnih trenutkih, ko je šlo za obstanek socialistične organizacije, pa so bili za same socialiste nevarni. Oberdorfer je o svojem tekstu takole menil: Nevarno je za nas postavljati tezo o slovanski večini v komunistični stranki v Julijski krajini, prvič zato, ker »bi nas nasprotniki lahko obtožili, da smo doslej mi sami prisluhnili tistim Slovanom, za katere danes obtožujemo komuniste, da so jih sprejeli v svoje vrste; drugič zato, ker, če ne bomo prisodili njim in nam pravice nepristransko organizirati Italijane in neitalijane pod zastavo Internacionale, nas bodo komunisti obtožili mlačnega internacionalizma.« Nekoliko pa je teza neprimerna tudi zato, ker bi žalila narodna čustva tistih Slovanov, ki so ostali v naših vrstah. In sedaj nam lahko italijanski nacionalisti upravičeno očitajo, da so nas pravočasno opozarjali. Komunisti pa, ki bolje od nas vedo, koliko slovanskih nacionalistov se je vpisalo v stranko, lahko očitajo, da bi tedaj morali mi vse to upoštevati. Zadeva s tiskarno bi po mnenju Oberdorferja spadala pred sodišče, vendar se te možnosti vsi izogibajo, celo tisti, ki so ob zasedbi tiskarne klicali policijo na pomoč. Strah jih je namreč, da bi socialisti izgubili še zadnje simpatije delov-

---

[74] Prim. Resoconto stenografico del XVII Congresso Nazionale del Partito socialista Italiano, Livorno 1921, str. 286.

[75] Il Lavoratore, posebna izdaja, 27. I. 1920; A. Oberdorfer, Il socialismo del dopoguerra, cit. delo, str. 146.

nih množic.[76] Nekaj dni pozneje, so fašisti tiskarno požgali ne nazadnje zaradi gornjih stališč.

Tako se je delavski tabor v Italiji in v Julijski krajini prav v dneh, ko je bila dežela priključena k Italiji, razcepil na dva dela, na socialiste in komuniste. Na Primorskem je socialistična stranka za vselej izgubila množično osnovo, zlasti med Slovenci in Hrvati. V naslednjih mesecih se je boj razvijal med dvema delavskima strankama, medtem ko je fašizem združeval nacionalistične sile in prešel v dokončni obračun z delavskim razredom.

Dogodki, ki so sledili februarja in marca 1921. leta so znani. Gorela je tiskarna delavskih časopisov v Trstu, ker je prešla v roke komunistom, katerim so pripadali tudi Slovenci in Hrvatje. Gorele so delavske zbornice, gorela je ladjedelnica Sv. Marka v Trstu kot represalija na fašistične napade. Pri udušitvi odpora v Krnici in za udušitev »Labinske republike« je oblast uporabila iste metode kakor pri zatrtju poskusa vstaje pri Sv. Jakobu v Trstu. V vsej Italiji je ta čas fašizem prešel v ofenzivo zoper delavsko gibanje, ki je po razcepu izgubilo svojo odporno moč. Vendar se je razvoj dogodkov v Julijski krajini razlikoval od razvoja v notranjosti Italije. Tu so namreč hkrati z delavskimi ustanovami gorele tudi ustanove slovensko-hrvaškega meščanskega narodnega tabora. Prisotnost prebivalstva neitalijanske narodnosti je torej dajala razrednim spopadom poseben pečat in je odločilno vplivala na ravnanje italijanskih meščanskih strank in lokalnih oblasti. Izrazita revolucionarna usmerjenost slovensko-hrvaškega proletariata, na drugi strani pa težnja slovensko-hrvaškega narodnega gibanja po pravični razmejitvi in po spoštovanju manjšinskih pravic sta postali glavno orožje fašizma za boj zoper delavsko gibanje. S parolo, da so v bistvu ogroženi italijanski nacionalni interesi so mobilizirali nemočne nacionalistične, pa tudi patriotične italijanske sile in se avtomatično postavili na čelo reakcionarnega protiudara. Le republikanci se niso pridružili nastajajočemu nacionalističnemu bloku, v katerega so vstopili celo tržaški klerikalci, edini v vsej Italiji.

Specifične razmere v Julijski krajini, ki so izvirale iz tradicionalnega nasprotja italijanskega meščanskega razreda do slovensko-hrvaške skupnosti in iz njegove nesposobnosti, da bi s pravilnim vrednotenjem te skupnosti po demokratični poti ustvaril pogoje za mirno sožitje, so bile glavni razlog, da se je ta razred, prej in bolj kot kjerkoli v Italiji oklenil desničarskega nacionalizma in prešel skoraj v celosti k fašizmu. Ta proces pa je bil značilen tudi za vojaške in politične oblasti, ki so se šele po vojni prvič srečale s prebivalstvom drugih narodnosti. Nemočne pred revolucionarnim gibanjem in nesposobne, da bi razumele in urejevale vprašanja, ki so izvirala iz narodnih nasprotij, so sprejele nacionalistično pojmovanje o slovansko-boljševiški nevarnosti, zoper katero so uporabile tisto silo, ki je kazala, da ji bo z nasilnimi sredstvi kos. Ni torej naključje, da se je fašistično gibanje prav v Trstu in Julijski kra-

[76] A. Oberdorfer, Il socialismo del dopoguerra, cit. delo, str. 147—148.

jini najhitreje uveljavilo in postalo gospodar političnega položaja še preden je formalno prevzelo oblast. Tukaj preiskušene metode so postale vzgled za vso italijansko buržoazijo in za vlado, da je odpravila revolucionarne nevarnosti.